

Makt – Kärlekskraft eller djävulspakt?

Gudrun Olsson
Professor i psykologi

Inledning

Väcker ordet makt våra positiva eller negativa känslor? Och vad innebär egentligen makt? Vem har makt och hur används den? Får man makt eller tar man den? Hur upplevs makt och hur upplevs dess motsats, maktlöshet? Kanske lever fortfarande Machiavellis 1500-talssyn på makt kvar i vår uppfattning. Han menade att makt i grunden handlar om styrka, bedrägeri, skoningslöshet och våld. I hans maktfilosofi är makt något man tar och innebär ett stort mått av tvång. Makt korrumperar säger vi. Jag frågar mig dock om en sådan begränsad syn på makt gör oss rädda för makten, både att ta den och att ge den. Rädslan gör oss maktlösa. Det finns många perspektiv på makt, exempelvis formell makt och informell makt, makt över andra och makt över eget liv. Det senare brukar gå under ordet "empowerment". Som eremit kan jag ta kommandet över eget liv men har få möjligheter att påverka andra.

I kapitlet vill jag undersöka maktens fenomenologi och det finns många arenor där sådana studier vore möjliga, exempelvis arbetslivet, det politiska livet eller familjelivet. Det är dock mitt universitetsliv som ligger till grund för min maktanalys. Jag utgår från min levda erfarenhet, livsvärlden och i narrativ form försöker förmedla erfarenheten av makt, maktutövning, maktmissbruk och maktlöshet. Personliga narrativer utgör därmed kapitlets nav. Eftersom det fenomenologiska credoet, "Zu den Sachen selbst" är min ledstjärna har jag i erinringsarbetet försökt att i möjligaste mån sätta min för-förståelse av makt inom parentes, epoché. I analysen upphävs sedan parenteserna och olika teoretiker får bli mina samtalspartners.

Min förståelse av makt kom att kretsa kring den *goda makten* och den *onda makten*. Mer specifikt kunde berättelserna grovt indelas i fyra olika kategorier: (1) situationer där jag varit föremål för den goda makten (2) situationer där jag utövat den goda makten (3) situationer där jag varit föremål för den onda makten och (4) situationer där jag utövat den onda makten.

Den goda makten

Den goda makten med sina rötter i kärleken står i de goda handlingarnas tjänst. Den handlar om förändringskraft, viljan att påverka, främja det allmänna bästa, göra skillnad och ha förmåga att leva sig in i den andres situation. "Döm ingen förrän du gått en mil i hans skor" är en vacker uppmaning i stil med den danske filosofen Lögstrups etiska krav. Det handlar om att i varje mänskligt möte tänka att den andre lägger något av sitt liv i vår hand. På det sättet har vi makt över den andre. Genom att lyssna in den andre och visa uppmärksamhet kommer vi påverka en annan människa. Uppmärksamhet är makt. Påverkan är makt.

Hur kan man tänka om uppmärksamhet utifrån ett mer filosofiskt perspektiv? Den franska filosofen Simone Weil framhåller att uppmärksamhet är den mest sällsynta och renaste formen av generositet. En sådan uppmärksamhetens hållning är inte något som är lätt att erövra. Uppmärksamhet ligger till grund för vår förmåga att skilja mellan det illusoriska och det verkliga. När vi har ett ting i vår hand och vill undersöka vad det är, skilja det inbillade tinget från det verkliga, vänder och vrider vi på det, luktar på det och känner på ytan. Vi vill få ett grepp om dess utsträckning i rummet.

När vi undersöker mänskliga fenomen är det inte den rumsliga dimensionen vi använder oss av. Makt är inte som ett ting, som har en utsträckning i rummet utan nu får det rumsliga ersättas av tiden. Uppmärksamheten vi riktar mot någon eller mot ett mänskligt abstrakt fenomen kräver alltså sin tid, precis som kärlek tar tid. När vi undersöker ett fenomen som tex makt kan man dock i överförd bemärkelse gå till väga på samma sätt som om det vore ett ting. Vi vänder och vrider på maktbegreppet, känner på det, luktar på makten och får vittring på den. Med makt kan det bli möjligt att åstadkomma förändring.

Man kan således säga att vi får och upprätthåller makt genom den uppmärksamhet vi riktar mot andra och mot mänskliga fenomen och upplevelser. På det sättet bidrar vi till att skapa starka sociala gemenskaper. De goda handlingarna är inte bara till gagn för dem de riktas mot; de bär också på en inneboende belöning, eftersom de medför några av de mest tillfredsställande upplevelserna av meningsfullhet i våra liv. Den goda makten ger kraft att påverka både den egna och andras situation. Som vi ska se, är tacksamhet ett nyckelord i de situationer där den goda

makten utövas, och tacksamhetsuttrycken smittar av sig inom sociala nätverk.

1. Isfahan, Iran. Foto: Gudrun Olsson

Läsarens makt

I det följande vill jag beskriva *en situation där jag varit föremål för den goda och kärleksfulla makten*. Exemplet är byggt på en recension av min bok "I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken" (2020). Recensionen är skriven av Henry Montgomery (2022), professor emeritus i kognitiv psykologi. Som författare befinner man sig nog alltid i en sårbar position när ens produkt lämnar en och ger sig ut i världen på egen hand. Med exponeringsångesten som ständigt följeslagare får man försöka uthärda skilsmässan från "kärleksobjektet" och låta det leva bortom ens egen kontroll. Man har inte längre makt över den egna produkten som man levt med dag och natt, och jag kunde faktiskt uppleva att jag inte längre hade makt över mitt eget liv, eftersom metaforboken på en nivå handlar om mitt liv. Jag har i boken närmast mig tillvarons hårda kanter, försökt förmedla något av sorgens många ansikten men också kärlekens förändrande kraft. Jag vill också påstå att man hänger i luften

i ett slags oavgjordhet tills texten man skrivit mött en läsare. Jag ger makten till läsaren.

Vid närläsningen av Henrys recension tycker jag mig kunna identifiera två breda kategorier som hans kommentarer sorterar under. För det första beskriver han hur boken *känslomässigt och tankemässigt påverkat* honom eller en tänkt läsare. Exempelvis låter han sig inspireras, lockas, beröras, nyfikenheten är väckt, nya insikter kommer till honom och han öppnar sig för aha-upplevelsen. För det andra beskriver han vad han uppfattar att jag *gör*, oftast med *värderande kommentarer*. Exempelvis talar han om komplexitet och nyansrikedom i mina analyser. Jag vill nu se lite närmare på dessa båda kategorier.

Ett ofta återkommande ord i *påverkanskategorin* är inspiration. Henry skriver om "en väv av tankar och iakttagelser, som inspirerar läsaren att tänka vidare". Han positionerar sig och formulerar den diskurs inom vilken han verkar: "Jag är själv psykologiforskare med en kvantitativ inriktning men vill gärna inspireras av kvalitativ forskning. Gudrun Olssons bok kommer för mig att vara en viktig inspirationskälla i min egen forskning". Han tänker vidare kring vilka teman i boken som "kan inspirera till kvantitativt prövningsbara teorier och även anknytas till existerande kvantitativ forskning inom dessa områden". Och vilka områden rör det sig om? Han tänker främst på det jag skrivit om det goda samtalet, om kärleken, om förlusten av en älskad människa och hur vi fattar livsavgörande beslut. Jag undrar om det i Henrys resonemang här döljer sig ett vetenskapsteoretiskt ställningstagande som på en nivå kan sägas handla om makt. Jag tror att han ser "evidensbaserad kvantitativ kunskap" som överordnad och kvalitativ forskning som underordnad. Kanske han tror att kvalitativ forskning inte kan stå på egna ben? Dessutom är det vetande jag försöker förmedla i boken inte i första hand grundat i s.k. kvalitativ forskning och den metodfixering som blivit en norm även inom denna typ av forskning. När man vill försöka förstå något om exempelvis sorgens eller kärlekens väsen går mycket av meningsfullheten förlorad om man börjar operationalisera och beräkna antal tårar per natt eller antal kyssar per dag.

Man kan se den akademiska psykologiska kvantitativa forskningen med sin grund i logiska positivismen och den humanvetenskapliga forskningen grundad i fenomenologi och hermeneutik som två olika diskurser. I Foucaults tankar om makt spelar diskurs en central roll. Diskurs var för honom en sammanhängande kedja av utsagor och idéer, som

utgör kärnan i ett samtal eller resonemang. De som har makt över diskursen bestämmer i hög grad vilka värderingar som ska råda. Nya diskurser uppstår och skapar brott i historien, på det sättet att de utesluter eller marginaliserar tidigare sätt att tala på. Diskursen definieras lika mycket av vad den utesluter och begränsar, som vad den innehåller. Det råder alltid en strid om diskursens gränser. Vad ska inkluderas och vad skall exkluderas? Språket spelar en avgörande roll i formandet av diskursen. Att ord är performativa, dvs att de har en särskild kraft att skapa det de betecknar, tar Per Flensburg upp i sitt antologikapitel. "Vårt språk formar vår verklighet och vår verklighet formar vårt språk", skriver han. Jag är tilltalad av tanken på ömsesidighet. Ett rikt språk gör vår upplevelsevärld rikare och samtidigt framlockar eller framtvingar verkligheten våra ord. Man kan förstås undra om den blinde ser bättre om vi kallar honom "synskadad". Verkligheten förändras inte genom ett ord – han är fortfarande blind – men hans psykiska verklighet, självbilden, kan kanske få en annan nyans.

Jag tänker att ordens betydelse är beroende av den specifika situationen, sammanhanget, vem som säger vad till vem, var, när och hur det sägs. Inte minst varför något sägs är av stor betydelse för innebörden. Ett ord kan byta plats med ett annat och innebörden förändras. "Är detta allt du gjort idag", säger chefen till den anställde. "Ja, allt detta har jag gjort i dag", svarar denne. Att säga rätt sak till rätt person i rätt ögonblick, tror jag är konsten i kommunikationen med den andre och världen. "Bara ett ord men det rätta. Jag söker det än", skriver Sara Lidman. Orden vi använder kan befria, värma, fångsla, förgöra, förföra eller förstöra. Det är emellertid inte bara de manifest uttalade orden vi har att förhålla oss till. Den latent kommunikationen, de dolda budskapens språk, kräver sin tydning. Att läsa mellan raderna, att försöka lyssna in undertexten är något som psykoterapeuter övar sig i. Jag intresserade mig tidigt för vilka "mekanismer" som håller budskapen dolda och har undersökt detta i artikeln "The language of hidden messages: a study of the patient's latent communication about the therapeutic relationship" (1993). I stället för att säga något känsligt, något kärleksfullt eller kritiskt, direkt till en person väljer vi ibland ut någon som får meddela budskapet. Torgny Segerstedt hade svårt att uttrycka sina känslor till sin dotter Ingrid. Han sade till henne: "Hundarna har längtat efter dig". Han ville uttrycka sin egen längtan men genom förskjutning, "displacement" dolde han sitt jag.

Efter denna lilla utflykt i de olika diskursvärldarna återgår jag nu till Henrys ord. Han låter sig beröras när han tar del av "den långa sorgeprocessen efter en älskad persons bortgång" och "hur man vågar språnget från sorg till en ny kärleksrelation". Han lockas till läsning, blir nyfiken och öppnar sig för nya insikter: "Man blir berörd, lever sig in i det fina hon fått vara med om och det svåra som hon upplevt och tagit sig igenom. Den gripande beskrivningen varvas med filosofiska och psykologiska betraktelser och skildringen blir på så sätt insiktsgivande; den ger kvalitativ kunskap". På sin vandring genom boken stannar han till vid de 13 kapitelrubrikerna och även mellanrubrikerna: "De uttrycksfulla och ofta poetiskt utformade kapitelrubrikerna och kapitelavsnittsrubrikerna ger överblick, samtidigt som de lockar till läsning /.../ man blir nyfiken på vad som döljer sig bakom dessa rubriker och får ständigt nya insikter som väl matchar rubrikerna".

Den känslö-och tankemässiga påverkan som Henry erfarit vid läsningen mynnar så ut i en formulering av "aha-upplevelsen": "Gudrun Olsson visar hur kärlekens 'Höga visa' i bibeln är en enda metafor. Hon pekar på hur kärleken här ses som en levande person med intentioner, mänskliga drag och uttryckssätt. För mig var detta en aha-upplevelse. Kärleken blev något levande, ett subjekt och inte ett objekt". Vad han här syftar på är den typ av metaforer som brukar kallas personifieringar, där ett abstrakt fenomen framställs som en person. Kärleken är tålig och mild. Kärleken avundas inte.

Jag övergår nu till den andra kategorin, beskrivningarna av *vad jag gör*, såsom Henry uppfattar det. Som vi ska se, är dessa beskrivningar ofta försedda med värderingar. Han tänker på form och framställningssätt. "Hon har ett skönt flyt i sitt skrivande med många fina metaforer i sin diskussion av metaforer". Han uppskattar det komplexa och nyanserade: "I sina diskussioner om kärlekens väsen komplicerar och nyanserar Gudrun Olsson sina resonemang genom att anknyta till existencialistisk och fenomenologisk filosofi och till psykoanalytisk teori". Samtidigt är det uppenbart att han också uppskattar min lättillgängliga framställning av de svåra filosoferna: "Jag vågar påstå att jag aldrig har läst så pregnant och lättgripbara beskrivningar av tankar hos Kierkegaard, Husserl, Heidegger och Sartre." Jag vill här tillägga att jag inte är filosof, tyvärr, men jag är upptagen av de stora existentiella frågorna om livet, döden, ensamheten, valet, bortvalet, sorgen, friheten, ansvaret och kärleken. Och jag är upptagen av att med den fenomenologiska blicken försöka möta varje känd situation som om det vore allra första gången och

samtidigt stå i det öppna för att kunna fånga tillfället i flykten. Detta har Henry fångat upp: "Gudrun Olsson skriver väldigt tänkvårt om gränssituationer, som kan uppkomma helt oförmedlat i samband med ett personligt möte på exempelvis en buss eller vid en kopieringsapparat på arbetsplatsen. Det är situationer då det gäller att ha ögonen öppna".

Så kommer Henry in på kunskapstillskottet och han skriver: "Boken ger kunskap om hur det är att vara människa snarare än att utifrån beskriva hur människor fungerar". Det är helt klart ett inifrån-perspektiv jag velat anlägga. Hur skulle något annat perspektiv vara möjligt? Själv människa bland människor ser jag mig som ett upplevande, kännande, tänkande och iakttagande subjekt inte som en maskin som objektivt registrerar muskelryckningar. Frågan blir sedan hur sådan kunskap kan erövas och här har Henry en idé: "Den kunskap som hon tar fram i boken bygger till stor del på att hon visar komplexiteten och nyansrikedomen i ett fenomen genom att analysera metaforer som används för att beskriva fenomenet. Kärlek kan tex beskrivas som en eld, en arketypisk metafor. Elden är ett komplext fenomen. Den brinner obevekligt, den är varm, den kan ge smärta och den kan falna och allt detta stämmer också på kärleken". Nu är det väl så att det snarare är kärleken som är det komplexa, abstrakta fenomenet, inte elden, som är mer påtagligt konkret. En metafor består av två led, ett sak-led (kärleken) och ett bild-led (elden). De båda leden förbinds med de två som orden *som om*. Kärleken är som om den vore en eld. Men kärlek och eld är inte samma sak. När vi tar del av en metafor börjar genast ett mer eller mindre omedvetet sökande efter likheten. Så gör även Henry. Han utgår från elden och konstaterar att "detta stämmer också på kärleken".

Vad är det då för bok som Henry fått i sin hand? Han framhåller det personliga anslaget och funderar över vad skrivandet kan ha inneburit för mig: "Jag upplever Gudrun Olssons bok som en mycket personlig bok. Jag tror att skrivandet av boken varit en form av egenterapi där hon utifrån sin erfarenhet som psykoterapeut, från beläsenhet i existencialistisk och fenomenologisk filosofi och från upplevelser av skönlitteratur och bildkonst, kommer till något slags ro med det liv hon haft och med det liv som hon vill leva vidare. Det handlar inte om att hitta lyckan utan om att hitta och hålla fast det genuina och äkta i att vara människa". Och han återkommer till det personliga anslaget, vad det gör med läsaren och nu gör han sig till tals för hela läsekretsen: "Just bokens personliga anslag gör att vi som läser boken får egna insikter". Han återkommer avslutningsvis till vad läsningen inneburit för honom och med hjälp av

den resemetaforik jag introducerat förmedlar han innebörden: "Bokens avslutande kapitel har titeln 'Resandet som tankens barnmorskor'. Läsandet av boken har för mig varit en resa, en upptäcktsresa".

Sammanfattningsvis kan man säga att genom att skriva en bok visar man världen vem man är, allt man inte förstått och aldrig kommer att förstå. Man lägger makten i läsarens händer. Den mest brännande frågan är: Hur blir jag mottagen? Den frågan har rötter i de tidigaste åren i en människas liv. När vi som barn skapade någon liten produkt, rusade till föräldern och visade, lyssnade vi intensivt på reaktionen. Var det ett mekaniskt, ständigt återkommande "Va` fint", där allt framstod som lika fint – och lika meningslöst? Eller fanns det ett par ögon som såg, tog in? Kanske dröjde gensvaret och det var helt tillräckligt att vila i den trygga tystnaden som förmedlade uppmärksamhetens intresse. Jag blev tveklöst mottagen av Henry i hans recension trots att vi nog i vår forskning vistas i olika diskurser. Uppmärksamheten han riktade mot min text är verkligen en form av generositet som åter gör mig hel efter att ha lagt ut så mycket av mitt jag. Han missbrukade inte makten utan använde den i det godas tjänst. När jag nu riktar min uppmärksamhet mot hans recension, uppstår plötsligt ett flöde av makt. En recension säger något om recensenten och jag som författare har nu makten i mina händer. I detta maktflyde kan ett samtal börja, vars förlopp ingen av oss känner till.

När man skrivit en självutlämnande text blir således frågan om hur man blir mottagen extra känslig. Man sätter sitt jag på spel. "Vad ska vi med alla bekännelser till", frågar Johan Eriksson, docent i teoretisk filosofi och psykoanalytiker, i en SvD-artikel, 29/12 2023. Han syftar på den leda många känt inför de privata och personliga bekännelser som skönlitteraturen myllrar av. Denna antologi får väl betraktas som en personligt färgad text, även om den personliga rösten ibland kan vara nedtonad. Det är ändå ett subjekt som talar och förmedlar något av det inre klimatet. Johan Eriksson har gjort observationen att då han lyssnar till en människas tal, kan han som mottagare känna sig utestängd eller invaderad trots att talet på en manifest nivå är fyllt av både personliga och privata detaljer. Avslöjandena liksom dumpas i hans knä och han vet inte vad han ska göra med dem. Det är som om personen talar från en plats utanför sig själv. Detta resonemang gäller ju både för det talade och skrivna ordet. Känner jag mig som läsare utesluten eller inkluderad i ett förtroende? Varför har jag svårt att ta till mig vissa texter och andra går rakt in? Här får jag verkligen hjälp av Johan Eriksson. Den genuint uttrycksfulla kommunikationen handlar inte primärt om innehållet i det

som sägs eller skrivs utan om graden av *sårbarhet*. Att vara personlig utan att vara sårbar är såväl en faktisk som en begreppslig omöjlighet, konstaterar han. Det är lätt att tappa kontakten med sin inre röst, centrum av personligheten. Vår upplevelse av oss själva och världen förlorar sitt djup och sin resonans. Man kan berätta de mest personliga saker men ändå inte beröra den andre. Återkommande integritetskränkningar och skambeläggningar från våra tidiga år kan för vår överlevnad ha tvingat oss att kväva rösten. När vi nu reflekterar över makten såsom vi mött den i vår akademiska vardag kan dessa tidiga trauman åter aktiveras.

2. Isfahan, Iran. Foto: Gudrun Olsson

Opponentens makt

Det är väl få situationer inom det akademiska livet som är så präglad av obalans i makt som disputationssituationen. Själva akten präglas av givna roller, opponent, respondent, betygskommitté, ordförande, handledare, publik med kollegor, vänner och familj. Det är opponenten och respondenten som intar scenen, medan övriga rollinnehavare befinner sig i bakgrunden som kören i den grekiska tragedin. Där hade ett fåtal

personer huvudroller och även handlingen koncentrerades till en kort tidsperiod då något dramatiskt avgjordes. Det betydde att det behövdes tillbakablickar på vad som hänt, något som kören stod för, och den gav även antydningar om vad som skulle komma hända. Kören skapade en stämning. Disputationsaktens "kör" kanske inte är så sjungande som en grekisk kör men nog för att den skapar en stämning. Man kan höra ett glädjesus gå genom salen då respondenten svarar snabbt och frejdigt eller då opponenter trasslar in sig i sitt eget tanke-system. Den akademiska kören är inte helt neutral.

I samband med att jag blev tillfrågad om jag ville vara opponenter på en doktorsavhandling, skriven av Jakob Ulenius, och jag bestämde mig för att acceptera inbjudan, tog jag tillfället i akt att närmare granska disputationssituationens roller och rollförhandling, sedd ur ett maktperspektiv. Han disputerade vid Institutionen för Pedagogik och Didaktik, Stockholms universitet den 2 september 2022. Avhandlingens titel var: "Maskulinitetens mening. En fenomenologisk undersökning av den psykoterapeutiska situationen". En tid efter disputationen bad jag Jakob att skriva sin disputationsberättelse medan jag skrev min oppositionsberättelse. Denna framställning bygger på en analys av våra olika berättelser, där jag främst frågar mig: *Hur utövade jag den goda makten och hur uppfattade han det?*

Även om disputationsaktens roller ytligt sett är givna är det dock en annan sak hur de utformas i verkligheten. Och vilken metaforik lutar man sig mot? Är det krigsmetaforik, anfall och försvar, där man lever i fiendeland som är tongivande? Döda eller dödas? Eller lutar man sig mot den Sokratiske dialogen som metafor, där frågorna är viktigare än svaren och där man tillsammans vandrar runt i ett gemensamt skapat uppmärksamhetsrum, där vad som helst kan hända? Föreställningarna om vad som kommer hända där på disputationsscenen lever sitt eget liv och Jakob tänkte på disputationen "som något jag vet skulle ske, men som jag för stunden inte ville tänka på. När jag skriver dessa rader slås jag av hur slående lik förförståelsen av disputationen är med förförståelsen av döden. Som något abstrakt, långt borta, som aldrig kommer hända mig. Men ju närmre jag färdas mot dess faktum desto mer konkretiserad blir den".

Valet av opponenter kan naturligtvis upplevas som något mycket avgörande och opponenter laddas med makt. Som respondent är det lätt att glömma att man levt med sitt arbete under så många år och att man

faktiskt är den enda experten på sin alldeles unika forskningsfråga. Jakob skriver: "Ganska lång tid före disputationen (minst ett år) väcktes också frågan om vem som skulle kunna bli aktuell som opponent. Vilka namn i Sverige skulle kunna bli aktuella? Jag hade själv läst en hel del texter skrivna av en professor i psykologi, Gudrun Olsson, som jag uppskattade mycket. Psykoterapiforskning med kvalitativ metod var hennes gebit, och det var ju precis det som jag hade ägnat mig åt i mitt projekt. Dessutom skrev hon en hel del om genus; hur genus genomsyrar akademien på olika sätt och hur det skapar olika förutsättningar för män respektive kvinnor. Vid denna tid kände jag ju inte Gudrun alls. Jag tittade på bilder på henne. Hon såg varm och trevlig ut, men hennes texter var också stundtals väldigt avancerade och krävande att läsa. Kanske kommer hon såga mig? Kanske håller inte avhandlingen tillräckligt hög nivå? Jag minns hur jag tittade på henne, bilder på google, och kunde inte bestämma mig; var hon en varm, inklämmande psykoterapeut, eller var hon en knivskarp forskarhjärna som vill sätta dit doktorander"? Det är intressant att se hur Jakob först konstaterar att vi har mycket gemensamt och således finns förutsättningar för det goda samtalet med det jämlika undersökandet som ledstjärna, men så sker något mycket väsentligt i hans föreställning. Han laddar mig med bedömningsmakten och närmar sig disputationsaktens dödsmetaforik. Kommer jag stå för den offentliga avrättningen? Han pendlar mellan de två bilderna av mig, god eller ond. Han försöker verklighetsförankra mig och sig själv, ser på bilder av mig och försöker förhålla sig till det han ser. Jag är verkligen satt under lupp. Han återtar bedörmakten och bedömer sin framtida bedömare. Han har funnit mina texter "väldigt avancerade och krävande att läsa", kanske ett inte helt positivt omdöme. Jag hade väl snarare önskat höra att jag skriver om svåra saker på ett lättillgängligt sätt.

Jakob kan emellertid tänka om sin pendling mellan att se mig som en god eller ond opponent, eller sagt på ett annat sätt, mellan kärleks- och hatpolerna: "Det blir lätt så när man är stressad och mycket står på spel. Man faller tillbaka till antingen-eller-tänkande. Ett slags regression (med genusförtecken). Men samtidigt fanns det en förhoppning inom mig att det behöver inte bli så. Gudrun kanske är både ock?" Jag har i hans fantasi blivit en hel, verklig människa och då blir det möjligt att fatta ett beslut: "Jag minns handledningsmötet när vi till slut satte ned foten, jag och mina handledare, och bestämde oss. Vi tillfrågar Gudrun. Vi gör det. Inom mig kände jag att det får bära eller brista, men henne vill jag

ha!" Man hör något resolut i hans inre stämman. Nu var det psykologiska arbetet klart och "så infann sig lugnet".

Men säg den frid som varar för evigt. Bara döden kan erbjuda det eviga lugnet. "En dag när Gunnar ringde inledde han samtalet med att säga att Gudrun har tackat ja. Vad sa du? Gudrun har tackat ja och hon låter hälsa att hon ser fram emot att mötas och läsa din text. Åh herregud, min text, ska Gudrun läsa den? Panik! Just det, det är så här det går till. Nu gäller det bara att snygga till saker, uppdatera, formalia, bild på framsidan, referenslista, leta upp Olsson, G. Är allt korrekt? Titlar, årtal, förlag. Har jag överhuvudtaget fattat allt på rätt sätt? Vaddå 'naturvetenskapsimiterande', förstår jag vad hon menar här? Dubbelkolla!" Jakobs text ändrar här karaktär. Man kan lätt lyssna in den panik han kände då jag som verklig människa och opponent trädde in i hans värld med mitt "Ja". Plötsligt tror han att det finns ett enda sätt att förstå något på. Har han fattat allt på rätt sätt? Är det opponenter som har makten att avgöra vad som är rätt? Hans ton är hektisk och jag skulle tro att det var värdefullt att kunna vila en stund i en trygghet och säker handledarhand.

Vad sker då alldeles innan ridån går upp och disputationen börjar? Jakob skriver: "Och det var nog en kombination mellan det yttre och inre som gjorde att nervositeten blev hanterbar när jag så mötte min opponent för första gången. Hon räckte fram handen och sa några vänliga ord med finurlig stämning; 'vi sitter i samma båt du och jag'. Sedan satte hon sig på podiet och installerade sig. Jag såg i ögonvrån att hon tog fram en spegel och en kam. Aha, tänkte jag, opponenter tänker också på hur hon ser ut. Då sitter vi kanske verkligen i samma båt. Jag försökte inte tänka mer på vad det kunde betyda, men jag kände att jag blev lugnare inombords och kunde hitta till ett slags sinnesnärvaro. Sedan satte disputationen igång. Och den varade i tre timmar." Min formulering att "vi sitter i samma båt" kom till mig som de enda rätta orden att säga. De kom liksom flygande genom rymden när jag fattade hans hand. Det var mitt sätt att försöka upphäva obalansen i makt och skapa en gemenskapsallians. Orden hade en lugnande effekt på honom men även på mig själv. Jag skulle tro att handen jag sträckte fram var kall och fuktig, inte varm och stadig som jag skulle ha önskat. Orden kan bära på makt och påverka oss. Jakob undersökte om orden hade något verkligt innehåll, han undersökte om ord och handling pekade i samma riktning och när han såg att jag tog fram spegel och kam blev jag liksom förmänskligad. Han tolkade det som att vi verkligen satt i samma båt. Nu hör det till saken att jag aldrig tog fram varken spegel eller kam. Hans

iakttagelse var således felaktig. Han såg vad han ville se och använde sin synvillan på ett konstruktivt sätt. Vad jag däremot tog fram var mobilkameran, riktade den mot honom och mot publiken. Bild-driven som jag är använder jag kameran i alla möjliga situationer, i alla möjliga syften, alltifrån att försöka förmedla skönhet till att skapa nödvändigt betraktelseavstånd till det inre tumultet i förtätade ögonblick. Jag är heller inte främmande för tanken att jag utövar makt genom att ta bilder av människor. Vem fastnar på bilden? Hur vill jag framställa en person? Vad vill jag visa? Vad vill jag dölja?

Tankarna på obalans i makt umgicks jag med under hela förberedelsearbetet. Opponentrollen är verkligen präglad av en maktparadox. Å ena sidan tillskrivs man oproportionerligt stor makt på scenen. Å andra sidan har opponenter ingen makt alls vid röstningen om huruvida respondenten lyckades försvara sin avhandling eller om avhandlingen skall godkännas eller underkännas.

Frågan var nu hur jag skulle förhålla mig till maktobalansen på scenen och till den makt jag tillskrevs i rollen men som på ett sätt inte var verklig makt. Eller är kanske orden vi yttrar, uppmärksamheten vi riktar mot en annan människa, tonen i rösten, inlevelsen i den andre ett uttryck för verklig makt? Påverkan är makt. Efter min sammanfattning av avhandlingen sade jag som inledning på oppositionen ungefär: "Min roll här i dag är att spela djävulens advokat. Det värsta man som respondent kan få höra efter en disputation är att opponenter var så snäll. Om du kommer uppfatta någon kritik i mina kommentarer får du väl ta det som en man, hur man nu tar det då. Vi säger inte att man får ta det som en kvinna! Jag kommer tänka på Bion, psykoanalytikern, som ju sade att det bör finnas två rädda människor i terapirummet. Varför är de rädda? Båda har ett okänt omedvetet som de tar med sig in i rummet. Om de inte vore rädda och om de inte hade något okänt med sig, skulle det ju inte vara någon idé att träffas och försöka ta reda på något. Så är det även för dig och mig. Vi är två rädda människor här i disputationssalen, som vill utforska något".

När jag nu i efterhand tänker över vad jag sade, tror jag att det var mitt försök att komma till rätta med vårt scenframträdande. Jag ville ge några ramar och antyda att det faktiskt var en lek vi skulle vara med om. Disputationen som lek är en kraftfull och livgivande metafor till skillnad från krigsmetaforen som lätt kan framkalla sado-masochistiska förhållningssätt, präglade av hämnd, oftast avsedd för någon annan person är

respondenten, och en veta-bäst-attityd. Jag presenterar rollistan och rollen som djävulens advokat ska jag försöka spela så bra jag kan. Djävulen skall inte vara snäll, därför att det skulle vara rent skadligt för en respondent. Vidare anknyter jag till temat för avhandlingen och leker med det. Jakob gav sig ut på den långa resan i syfte att försöka meningsbestämma maskulinitet. Vad är innebörden av manlighet i ett fenomenologiskt inifrån-perspektiv? Han har inte ägnat sig åt att försöka meningsbestämma kvinnlighet. Det vad här som tanken hos mig dök upp att vårt språk verkligen inte är könsneutralt. Varför säger vi inte att "vi ska ta det som en kvinna"? "Att ta något som en man" betyder väl att vi inte ska gråta, ha en "stiff upper lip" och vara rationella. I min värld handlar det om att kunna tänka kännande och känna tänkande, och detta gäller för både män och kvinnor. När jag sedan hänvisar till Bion, "som ju sade" något om två rädda människor är det ett sätt att betona vår gemensamma teoretiska grund och vår psykoterapiprofession. Olika professioner kan beskrivas som diskursbärare. En profession utmärks av formaliserad utbildning, monopolisering av kunskap på området med hierarkiska strukturer. Det lilla ordet "ju" förstärker känslan av att vi förstår varandra. Vi befinner oss inom en och samma diskurs. Vi sitter i samma båt.

Vad skedde sedan där på scenen? Genom att låta Jakobs röst höras ger jag nu makten till honom. Han skriver: "Gudrun hade gjort en gedigen läsning och sammanfattning, och hon var noga med att åhörarna hängde med i redogörelsen. Ömsom genom humoristiska manövrar, ömsom genom vetenskapliga explikationer. I samma takt som Gudrun sammanfattade omvandlades min egen nervositet till spänd förväntan. När jag tänker på det i efterhand kan man nog säga att Gudrun hjälpte mig få fatt på mina egna tankar igen. Att få tillgång till sitt tänkande under pressande och stressande situationer utgör ett vaccin mot nervositet, och undan för undan började jag se fram emot – ja, till och med längta – efter att få samtala med henne. Jag minns att jag tänkte: just nu finns det ingen annan människa i världen som läst min avhandling lika noggrant som min opponent, så försök att ta vara på stunden och njut. Samtidigt måste jag vara förberedd på det oväntade. Frågor som jag inte kan besvara? Påvisande av motstridigheter i mina tolkningar? Referenser som är vaga?" Hans beskrivning är ett fint exempel på hur man i en utsatt position där man skulle kunna känna sig maktlös och rädd, återerövrar makten över sig själv och sitt tänkande. Han förbereder sig på det oväntade, att bli avslöjad i tänkandets motstridigheter och bli svarslös. Men tveklöst är längtan efter att föra ett samtal med mig starkare. Han

sammanfattar samtalet som "slingrade sig från ax till limpa; från syftesformulering och hur den uppstod, till hur mina tolkningar av data hängde ihop och vilka sanningsanspråk jag hade med texten."

Han har i ett dramatiskt pågående nu förmåga att resonera med sig själv och han har förmåga att ta till sig och använda sig av den uppmärksamhet jag under lång tid riktat mot hans arbete. Han lyfter fram det unika. Det finns ingen annan i världen som läst hans avhandling så noggrant som jag. Under min sammanfattning kände han sig berörd: "Det är något omvälvande att höra en annan människa berätta om sin läsning av ett arbete som man ägnat så mycket tid och energi åt." Jag brukar ofta tänka då jag ställs inför något svårt och kanske hotande: Allt kan bli möjligt i den goda relationen, präglad av ödmjukhet, respekt och nyfikenhet. Jakob och jag hade aldrig mötts innan disputationen och aldrig hört varandras röster. Med viss förundran och tacksamhet tänker jag på att det blev möjligt att skapa en relation med känslomässig närvaro och tillit under de omständigheter som rådde. Jag tror man kan säga att det under hela disputationen pågick en tyst och lekfull förhandling om roller förknippade med makt och maktlöshet.

3. Bukhara, Uzbekistan. Foto: Gudrun Olsson

Den onda makten

Den onda makten med rötter i hatet står i de onda handlingarnas tjänst. Det rör sig inte bara om ett ointresse för den andre, bristande uppmärksamhet och ovilja till aktivt inifrån-lyssnande utan den som utövar makten vill förstöra den andre, vad han/hon har och förstöra det som är gott. Vad kan drivkraften vara bakom sådant handlande? Den primitiva avunden intar här en central plats. Avund är en av de sju dödssynderna inom katolicismen och var under medeltiden det viktigaste rättesnöret efter de tio budorden. Den milda missunnsamheten som vi ofta upplever i vår vardag har här tagit riktigt destruktiva former.

I psykoanalytisk litteratur har avundens psykologi behandlats djupgående av Melanie Klein (1975) i "Envy and gratitude". Hon betraktar avund som ett uttryck för en medfödd destruktiv impuls som det lilla barnet – helt ologiskt kan man tycka – riktar mot det som är gott och som ger tillfredsställelse. Den goda omsorgspersonen, det goda bröstet, måste förstöras och förnedras därför att det är gott. Klein definierar avund som "den arga känsla över att en annan person äger och njuter av något som är eftersträvansvärt" och det är alltså här impulsen att förstöra dyker upp. Jag och många andra psykoterapeuter har sett hur vissa patienter har en intensiv längtan efter att bli förstådda och när de så möter en psykoterapeut som förmedlar värme och empati, blir plötsligt patientens primära uppgift att förstöra terapeutens givande förmåga. Avunden handlar alltså här om att förgöra det som han eller hon längtar allra mest efter. Finns det då ingen väg ut ur denna hopplösa destruktivitet? Här introducerar Klein tacksamheten som är diametralt motsatt avunden. Tacksamheten är också medfödd, står i livets och det godas tjänst och är helt avgörande i utvecklingen av den primära relationen mellan omsorgsgivare och barn. När något går sönder, blir förstört, kan vi i bästa fall komma i kontakt med skulden. I den reparerande och skapande kärlekshandlingen bor tacksamheten. Melanie Klein såg just den starka kopplingen mellan kärlek, skuld och gottgörelse, och det är en process som pågår hela livet. Vi förstår nu den kamp som pågår mellan dödsinstinkt och livsinstinkt. Tacksamheten som barnet känner formar dess kapacitet för kärlek i kommande kärleksrelationer livet igenom. Det goda man fått internaliseras och blir en del av jaget. Om avunden, som riktar mot det goda och närande bröstet, är intensiv och liksom vinner kampen, blir tillfredsställande kärleksrelationer inte möjliga.

Sören Boel Sejbaek, journalist med bakgrund i statskunskap har i våra dialoger ofta betonat tacksamhetens livgivande grund och dess motsats, det meningslösa maktmissbruket. Han skriver: "Tacksamma människor upplever tillvarons grundvillkor, att livet är givet oss som en gåva och därmed en möjlighet, och därför ser tacksamma människor exempelvis maktmissbruk som både meningslöst och skadligt för andra och en själv. Tacksamhet är en upplyst dimension /.../. Tacksamhet kan inte påtvingas och är inget påhitt utan må upplevas och erkännas. När jag vilar i medvetandet, uppstår glädjen som en del av tacksamheten". Han talar alltså om en grundstämning präglad av tacksamhet.

"Jag litar på dig, Gudrun"

Berättelsen om *den onda makten och hur den riktats mot mig* är hämtat från min erfarenhet på Psykologiska institutionen i Göteborg. Jag börjar emellertid med den dröm jag hade (4/10 2023) inför det erinringsarbete som skrivandet av detta kapitel krävde. Drömmen hade en stark verklighetskaraktär. Den skulle kunna ha varit sann. Drömmen väckte mig och jag skrev genast ner den: "Jag ska disputera i Göteborg på Psykologiska institutionen. Under själva disputationen är jag frimodig och talande. Prefekten har rollen som både examinator och opponent. Han ger mig bara någon enda kommentar och då tar jag liksom saken i egna händer och låter mig inte tystas ned av hans tystnad och ointresse. Plötsligt går han ut och jag hör honom mumla: 'Nu lämnar jag'. Jag blir lätt chockad. Hela disputationen måste ju avbrytas, och jag känner bara skam och förnedring, att bli offentligt avrättad inför publik. Jag går beslutsamt till dekanen för att berätta vad som hänt. Han har ett möte men blir ledig inom en halvtimme och kan då ta emot mig. Han är äckligt flirtig och jag är ursinnig. Dekanen frågar efter titeln på avhandlingen men jag kan inte riktigt formulera den. Trots detta känner jag mig frimodig i kontakten med honom. Emellertid, han kan inget göra åt den uppkomna situationen. 'Va, är du inte chef över prefekten?' säger jag. 'Jo, men jag kan inget göra', blir hans svar till mig och jag fortsätter: 'Då får jag kontakta pressen, och dom ska få veta om dig, om prefekten och Göteborgs universitet.' Jag går hem, men vad är hemma? Föräldrahemmet? Jag ringer handledaren, och vi talar oss samman. Han är ett gott stöd. Jag kommer att tänka på att jag ju för ganska länge sedan redan har disputerat på en doktorsavhandling och den aktuella avhandlingen låg inom något angränsande område. Men jag ville verkligen bli

dubbeldoktor. Nu slår mig tanken att denna andra avhandling faktiskt kan bli en bok”.

För att under en stund lämna drömmens värld frågar jag mig nu: Vad hände på Psykologiska institutionen i Göteborg i verkligheten? På många sätt var det en god plats att vistas på. Det var där jag blev fil.dr. 1988 på en psykoterapiavhandling och det var där jag blev docent i psykologi 1996. Samtidigt var det en plats där glastaket slog till med full kraft. Mina 17 år där kan i korthet beskrivas som 10 goda år, som sedan gled över i 7 svåra år, glastaksåren. Jag skulle naturligtvis ha lämnat platsen efter de första 10 åren, men eftersom jag hade egna forskningsanslag från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet under 6 av glastaksåren erfor jag en viss frihet och satt hemma vid köksbordet, skrev och meriterade mig för en docentur. Men jag gjorde mer än satt vid köksbordet. Jag var engagerad i en praktisk psykoterapeutisk verklighet där jag var anlitaad som examinator på de vetenskapliga arbetena på ett stort antal privata legitimationsgrundande psykoterapiutbildningar, alla med en psykoanalytisk referensram. Jag var ofta inbjuden som föreläsare utifrån den forskning jag bedrev om den psykoterapeutiska praktiken. Universitetets glastaksår pågick precis samtidigt som guldålderns gyllena psykoterapiår pågick utanför murarna. Jag var aldrig ekonomiskt beroende av universitetet. Guldet kom från annat håll. Pengar är makt.

Hur blev då de första 10 institutionsåren så gynnsamma? Vid sidan om avhandlingsskrivandet erbjöds jag den mest spännande undervisning jag kunde tänka mig som passade mig som hand i handsken. På institutionen gavs en omfattande kurs i ”Psykoterapeutiska teorier och metoder”, en s.k. kompletteringskurs, som yrkesverksamma psykologer kunde gå för att få sin psykoterapeutlegitimation. Jag var väl lite rädd och trevande till en början inför denna uppgift med kursansvar och examination av uppsatser, men all den möda jag lade ner gav frukt med tiden. Levande samtal med praktiker och teoretiska reflektioner kring praktikens problem var en stor glädjekälla. Vid varje ny kursstart blev jag tillfrågad om jag ville fortsätta. Naturligtvis ville jag det. Än i dag kan psykoterapeuter komma fram till mig och påminna mig om de intressanta samtalen som vi hade.

Med denna upptakt kan man undra varför de 7 följande åren blev så dåliga. Ett problem var att jag aldrig fick någon fast tjänst som lektor vid institutionen, inte ens ett vikariat. Förvisso har jag väl aldrig riktigt identifierat mig bara som lärare - undervisning är ofta en kvinnofälla – utan

jag har främst sett mig som forskare. Undervisningen på psykoterapikursen visade dock att jag mycket gärna engagerade mig i de pedagogiska uppgifterna. Det hade funnits olika kreativa lösningar på detta. Ett halvtids lektorat kunde lätt ha kombinerats med de forskningsanslag jag hade.

När jag väl förstod att jag skulle ta farväl av den institution jag utsett till "min" - och som inte längre ville ha mig - haglade tjänsterna över mig. Jag fick liksom allt jag pekade på. Tala om vändpunkt! Jag fick två lektorat samtidigt, ett vid psykologiska institutionen i Lund och det andra vid psykologiska institutionen i Stockholm. Lund, min gamla studiestad, var omåttligt attraktiv, fortfarande, men eftersom psykoanalyssoffan stod i Stockholm, valde jag lektoratet där. Prefekten och jag skulle komma överens om lönen. Jag var docent och lite kaxig. Jag hade blivit plågsamt medveten om att praktisk kunskap värderades mycket lågt i den kunskapssyn som var rådande inom universitetsvärlden. "Att bejaka handens och hjärtats kunskaper", som Bengt Johannisson skriver om i denna antologi, var inget man förstod sig på i "den järnbur som akademins institutionella ordningar lätt fångar forskaren i". Jag krävde således att min legitimation som psykoterapeut och min handledarkompetens skulle synas i månadslönen. Prefektens svar kom omedelbart: "Om jag skulle ge dig extra lön för din praktiska kompetens, skulle du få mycket mer betalt än de andra lektorerna här, och du skulle snabbt bli utfrusen". Jag kunde höra maktens språk. Jag svarade snabbt: "Det är inga problem för mig att känna mig utanför". Han visste inte att jag i viss mån uthärdar tanken på den existentiella ensamheten och kan sätta tillhörigheten på paus. Han visste inte att jag genom de många ryggsäcksresorna med min livskamrat hade en god övning från kommersen i arabländers myllrande souk. Jag tyckte mycket om att handla och pruta. Jag förstod spelet. Han visste inte att jag är uppvuxen på en bondgård och att upplevelsen av icke-tillhörighet till den akademiska världen från allra första början varit starkt framträdande. Vi kom fram till en god kompromiss beträffande lönen.

I nästa förhandling blev dock tonen betydligt kärvare. I lektoratet ingick 25% forskning, men eftersom jag hade mina anslag från HSFR, föreslog jag honom 25% undervisning och 75% forskning. Jag kunde ju betala min halvtids forskarlön från mina egna anslag. Då säger mannen: "Du får väl göra som alla andra forskare här. Du får använda anslaget till att anställa en assistent som samlar in data och gör forskningen. Det blir 75% undervisning för dig". Jag vill verkligen inte vara som alla andra.

Glädjen i att forska och skriva ligger i att jag är delaktig i hela processen, hela jag, hela tiden. Här kan man verkligen se hur diskurserna kommer i stark konflikt med varandra genom olika syn på forskarrollen. Maktens språk var hårt och kallt. Hans syn på forskarrollen lät i mina öron lika absurd som att säga att man som författare anställer någon för att skriva den bok som man brinner för att själv skriva. Efter ett år sade jag upp mig och sökte tre professorer efter varandra. Någon Tham-professur ville jag inte ha, alltså ingen positiv diskriminering. Jag vill inte ha någon diskriminering alls utan bedömas utifrån kompetens. I konkurrens med övriga sökande blev jag placerad i första förslagsrummet vid alla tre tillfällena. Jag var professor i Tromsø under ett år och började därifrån vandringen söderut. Jag hann ha provföreläsningen i Trondheim men tillträdde aldrig eftersom Aalborg-professuren uppenbarade sig för mig år 2000.

Efter denna lilla utflykt i Norden återvänder jag i minnet till Psykologiska institutionen i Göteborg. Det är inte särskilt vanligt att psykoterapeuter vill ägna sig åt att skriva en doktorsavhandling, åtminstone inte inom den psykoanalytiska psykoterapitraditionen. Plötsligt var det fyra kvinnliga psykoterapeuter, alla antagna till forskarutbildningen, som ville ha mig som doktorandhandledare. Prefekten tyckte det var en strålande idé. (Det är i övrigt samme man som figurerar som prefekt i drömmen. Han måste ha gjort ett outplånligt intryck på mig eftersom han fortfarande befolkar mina drömmar efter 30 år). Han talade övertygande om min unika kompetens, docent och med psykoterapeutlegitimation, och hur väl den behövdes inom institutionen. Det var en tid då mitt forskarjag var i stark omvandling och jag sökte min egen röst. Jag fann den akademiska psykologiforskningen alltför begränsande och reducerande när det gällde att säga något om människors inre liv. När forskningsfrågorna handlar om innebörd och mening, uppfattningar och upplevelser kan de kvantitativa metoderna inte bidra med mycket. Då krävs det istället fenomenologiska och hermeneutiska ansatser. Jag kom att utveckla den narrativa kunskapsformen förankrad i humanvetenskapen och jag fann att sådana vetenskapsideal låg i linje med praktikens problem. Prefektens tal om min kompetens gjorde mig förväntansfullt glad och jag tror att det var sant att min kompetens behövdes. Det fanns dock ett litet problem. Jag kunde naturligtvis inte få något betalt för min doktorandhandledning. Varför inte? Han förklarade att eftersom jag inte hade något lektorat kunde jag inte få betalt för handledningen inom någon tjänst. "Men lösa timmar då", undrade jag. "Nej, omöjligt." Med vänlig,

faderlig stämman sade han: "Men du ska se doktorandhandledningen som en meritering för dig". "Jaha", sade jag, "ni andra som ger doktorandhandledning här, gör ni det gratis med tanke på att ni behöver meritera er"? Nej, så var inte fallet. Problemetets lösning hade förstås varit att mina handledningstimmar hade omvandlats till lektorstimmar, min lön.

Jag meddelade de fyra doktoranderna hur läget var. Två av dem gav genast upp mig som handledare. Två stannade kvar och betalade handledningen ur egen ficka trots att de hade rätt till gratis handledning av någon forskare på institutionen. Bådas avhandlingsämnen låg inom psykoterapiens område. Jag orienterade mig ytterligare i institutionens maktstruktur och funderade en hel del på rollerna, vem som skulle göra vad. Jag var väl medveten om att klarhet och kontrakt kan förebygga mycket av destruktiv manipulation och maktmissbruk. Vem skulle vara examinator för de båda avhandlingarna som jag handledde? Genom avhandlingsämnenas specifika karaktär fanns inte många att välja bland utan egentligen bara en enda person. Han -vi kan kalla honom Patrik- var professor i klinisk psykologi. Jag var tveksam till hans kunskaper i psykoanalys, psykoanalytisk psykoterapi och jag visste inget om hur han relaterade till patienter i ett psykoterapeutiskt rum. Han var dock en etablerad forskare, och tillsammans skulle vi nog kunna tänka kring vetenskapsideal, forskningsfrågor och sanningsanspråk, tänkte jag. Om vi skulle finna att vi betraktade världen och vetenskapen på skilda sätt, skulle detta kunna vara början till något gott och insiktsgivande, tänkte jag vidare.

Båda doktoranderna och jag bestämde oss för att tillfråga Patrik om han ville vara examinator. Det ville han mycket gärna. Initiativ är makt, tänkte jag, och jag föreslog honom att vi kunde ha flera träffar per termin, han, jag och den ena respektive den andra doktoranden. Vi var alla nöjda med det kontraktet som formaliserades på vanligt institutionsvis. Jag var angelägen om att Patrik skulle följa de båda doktorandernas forskningsprocess. Som extern handledare var jag inte inbjuden till institutionens handledarmöten och stod därför helt utanför den diskurs som rådde. Om handledare och examinator ser världen och forskarrollen på mycket olika sätt, finns alltid en risk att doktoranden kommer i kläm.

Jag såg mycket fram emot mötena med Patrik, där doktoranderna ofta tog upp frågor de var upptagna av och oftast hade de sänt honom något

material i förväg. Till en början var samtalen givande och jag tror kanske att doktoranderna förberedde sig lite extra inför dessa möten. Ganska snart smög sig dock en vag känsla av obehag in. Hade han läst något av det material han fått? Jag förklarade hur jag tänkte om ontologi, epistemologi, metodologi och metod. Var vi överens? Jag vet inte. Det kom liksom ingen reaktion från honom. Jag stod i det öppna landskapet och ylade som en varg i kylan. Jag fick ett intryck av att han mer var upptagen av något eget som pågick inom honom och att han aldrig var närvarande i de båda projekten. Han lät sig inte involveras. Jag lämnade hans rum med en känsla av tomhet. Jag minns hur han ofta mot slutet av våra möten yttrade: "Jag litar på dig, Gudrun". Jag förstod aldrig vad han menade. När en av doktoranderna -vi kan kalla henne Irma- uttryckte lite lätt oro inför det arbete hon var djupt och allvarligt upptagen av, sade han till henne: "Du ska lita på Gudrun och mig". Det var en märklig kommentar. Den oro som varje skapande akt är förenad med viftades bort, ungefär som att säga till ett barn: "Du ska tro på Gud" Oron hade ju kunnat vara en ingång till ett samtal av vetenskaplig och nydanande karaktär. Den kunde ha stimulerat till nya tankar som aldrig varit tänkta, frågor som aldrig varit ställda. Jag kommer att tänka på UKON, psykoanalytiker och poet. När han talar om hur vi människor använder oss av språket för att skapa paranoia ger han följande exempel. Han går på restaurang och när kyparen kommer med maten säger denne: "Jag vill bara säga att du INTE kommer bli förgiftad av maten." Från den stunden föds paranoian. Att han skulle kunna bli förgiftad hade inte fallit honom in, men nu ändras hans psykiska verklighet radikalt. Patriks tal om att "lita på" borde ha väckt min paranoia, den sunda paranoian som syftar till att skydda oss från fara och hot.

Efter några år av möten med Patrik börjar Irmas monografiavhandling få tydliga konturer och utan tvekan är hon mot slutet av arbetet. En kväll ringer hon till mig, en katastrofkväll. Det kan inte bli någon avhandling som skall framläggas på Psykologiska institutionen i Göteborg. Vad har hänt? Patrik har fått henne att lämna sitt avhandlingsmanus till honom. Han har tagit det med sig till en professorskollega på institutionen, vars forskningsområde och vetenskapssyn ligger mycket långt från Irmas manus. De båda har fattat beslutet. Jag var inte kallad till det mötet, som Irma kallar "avrättningsmötet". Det ägde rum den 6 mars 2002. Det är förstås en chock för både Irma och mig. Efter en tid kontaktar jag dekanen och han, Irma och jag möts. Det finns inget att göra, är hans budskap. Jag ber Patrik om att få en skriftlig redogörelse från honom där han

uppger skälen till beslutet. Det vägrar han. Hur skulle jag nu förhålla mig till handledningen av den andra doktoranden, som inte hunnit lika långt i sitt arbete? Hur skulle jag kunna lita på Patrik efter denna erfarenhet? Bränt barn skyr elden. Jag sade upp handledarkontraktet med henne och Patrik erbjöd sig genast att vara hennes handledare. Vad gäller Irmas disputation infann sig en lösning. Tack vare att jag fick professuren vid Institut for Kommunikation i Aalborg kunde hon disputerar där. Går det inte på det ena sättet, går det på det andra. "Ever never giving up"! Arne Fagerström beskriver i sitt antologikapitel en liknande erfarenhet som Irmas. Hans avhandling hade gått i tryck, men så ringer handledaren för att meddela att han haft en av sitt livs värsta dagar. Han har nämligen fått veta att avhandlingen inte håller måttet. Arne beslutar sig för att återkalla sin ansökan om disputation hos fakulteten. Dock, likt "en rysk docka" reser han sig, lyckas bli inskriven som doktorand vid Åbo Akademi och disputerar där.

4. Isfahan, Iran. Foto: Gudrun Olsson

Maktens många ansikten

Berättelsen om Patrik och hans förehavanden vill ännu inte sluta. Nuets minnesarbete kring Patrik för mig tillbaka till sent 80-tal. En dag meddelar mig plötsligt studierektor med ett milt leende och mjuk röst att jag inte längre "behöver" ha min kurs i "Psykoteraeutiska teorier och metoder", den kurs jag byggt upp och älskar. Obegripligt. Jag erbjuds annan undervisning men tackar nej, eftersom jag har berövats "min" kurs. I den kursen bodde min själ. Vem ska då ha kursen? Jo, Patrik! Det visar sig att han tillsammans med en äldre kvinnlig psykoteraeut ska ha kursen som någon slags läskurs, kanske med enstaka möten. Man undviker därmed de levande samtalen ansikte mot ansikte, där idéer utmanas och något nytt kan skapas.

Makten har många ansikten. I slutet av 90-talet börjar Högskoleverket granska de privata legitimationsgrundande psykoteraeututbildningarna. Jag är alltså examinator för de vetenskapliga arbetena på många av dessa utbildningar. Uppfyller utbildningarna i enskild regi, som helhet, kraven på examensrätt? Högskoleverket tillsätter en sakkunniggrupp som skall bedöma utbildningarnas kvalitet, vilket även innebär platsbesök på de olika instituten. Det är 10 utbildningar som granskas i en första omgång och många av dessa ligger inom psykoanalys och psykoanalytisk psykoteraeut. Jag ger mig själv uppgiften att granska de sakkunnigas bedömning. Vilka kriterier tycks man utgå från? Hur tänker man om kvalitet? Hur blir man en bra och hjälpare psykoteraeut? Jag publicerar min analys, "Bedömning av kvalitet" i *Insikten* (1999 a) och denna publikation sänder jag till Sigbrit Franke, chef för Högskoleverket.

Det blir uppenbart att sakkunniga i sina bedömningar utgår från den statliga normen. Det som avviker från denna norm betraktas som sämre eller det osynliggöres. Exempelvis läser jag i ett utlåtande över en utbildning: "Den teoretiska utbildningen, handledningen och den egna psykoanalysen är mer omfattande för denna utbildning än vad kraven anger för den statliga psykoteraeututbildningen. Kraven för uppsatsen, som kommer som sista moment i utbildningen, är också avvikande från den statliga utbildningen". Ansökan om examensrätt avslogs. Denna utbildning var helt enkelt för omfattande för att passa in i normen. Då de sakkunniga uppfattat uppdraget som att de skulle bedöma avvikelser från den statliga normen har de därmed missat hela poängen med utvärdering och bedömning av kvalitet. Att "mäta" avvikelser och sedan sortera bort allt det som avviker är en trivial syssla i jämförelse med att försöka

bedöma varje utbildning utifrån dess unika förutsättning, inriktning och uppläggning, dess starka och svaga sidor. Om man utgår från att allt som är avvikande är dåligt per automatik, blir följden likriktning. Vad är det då för typ av psykoterapiutbildning de sakkunniga önskar? Vid läsningen av deras rekommendationer får jag ett intryck av att de tar över det sämsta från universitetsmiljöerna och försöker omsätta detta på psykoterapiutbildningarna. Jag tänker på byråkrati, formalisering, administrering, ett minutiöst tim- och poängräknande som uttryck för kvalitet, strävan efter bredd, anonyma kursvärderingar och ett hierarkiskt tänkande. De primära frågorna om vad kunskap och kvalitet är ställs aldrig i utlå-tandet.

Högskoleverkets granskning av de privata psykoterapiutbildningarna mynnade ut i förslag -eller snarare krav - på omfattande förändringar i utbildningarna. Det fanns således fortfarande hopp. En intensiv period tog därmed sin början för många utbildningsanordnare. Jag kunde i kon-takten med de många instituten märka hur de brottades med konflikten mellan underkastelse och hävdande av en väl utarbetad, unik kunskaps-profil. Hur ska man kunna behålla sin människosyn och sin kunskaps-syn då kraven på "högskolemässighet", uttryckt i exempelvis antal dispute-rade lärare, antal poäng, antal sidor som skall läsas, antal tentamina som skall genomföras hela tiden brusar i ens huvud? Ibland tänkte jag att en utbildningsanordnare kunde gå för långt i tvångsanpassning så att gläd-jen i kunskapsförmedlingen höll på att gå förlorad. Och ännu värre, jag kunde iaktta hur kärnan i psykoterapeutblivandet höll på att tyna bort i skuggan av evidensparadigmets förtryck. Det är väl uppenbart att jag ser de psykoanalytiska psykoterapiformerna och studier av människors inre liv besläktade med framför allt fenomenologin och hermeneutiken. Jag ser mig som "interpretativist", inte "positivist" som Per Flensburg skriver om i sitt kapitel. Jag har svårt att acceptera tanken på en enhetsveten-skap. Man måste ta hänsyn till studieobjektets karaktär. Utbildningsan-ordnarna var mycket kompromissvilliga. Kraven var nog inte förhand-lingsbara och de fick behålla examensrätten.

Av en för mig okänd anledning återkommer Högskoleverket med en ny granskning av de privata psykoterapiutbildningarna 2006-2007. En ny sakkunniggrupp tillsätts, nya platsbesök. Resultatet av den granskningen blir att alla privata institut som har sin grund i psykoanalys och psykoanalytisk psykoterapi förlorar examensrätten. Jag har därmed inte längre någon uppgift som examinator för de vetenskapliga arbetena på sådana utbildningar. Vem sitter i bedömningsgruppen? Jo, Patrik. Makt är inte

något individuellt utan tillhör gruppen, framhåller Hannah Arendt. När vi säger att någon "har makt" betyder det att personen fått mandat av en visst antal personer att handla i deras namn.

För min personliga del fann jag alternativa arenor att verka på. Jag medverkade under åren 2010 - 2016 på psykoterapeutprogrammet vid Lunds universitet och fick därmed en god inblick i den statliga psykoterapeututbildningens profil. Jag handledde på vetenskapliga arbeten med utgångspunkt i de kvalitativa forskningsmetoderna och jag undervisade i vetenskapsteori. Erfarenheten att "stå i katedern" och ha ca 100 psykoterapeutstuderande från olika teoretiska inriktningar och modaliteter, som psykodynamisk psykoterapi, KBT, familjeterapi, barnterapi, grupp-terapi, framför sig var en spännande utmaning. Att föra samtal över alla gränser var fullt möjligt och för mig mycket berikande. Det var dock en helt annan existensform jämfört med att i grupper på 8-10 blivande psykoterapeuter vända och vrida på begreppen, i långsam takt ta in ett material, associera och reflektera. Förlusten av examensrätten för de privata psykoanalytiska utbildningarna innebar en akademisering av den praktiska professionen som inte var av godo.

5. Helig-Ande-klostret, Aalborg. Foto: Gudrun Olsson

Maktens relationella karaktär

Makten är inte ett ting; den förhandlas i en relation, säger Foucault. "It takes two for a tango"! Jag ställer mig frågan hur jag bidrog till skeendet vad gäller Patriks maktövertagande. Det för mig tillbaka till första gången jag hade min älsklingskurs på Psykologiska institutionen. Bland eleverna satt Patrik, som då var forskarstuderande - liksom jag. Genom att gå kursen ville han alltså bli legitimerad psykoterapeut – som jag redan var. Han visade sig dock mycket sällan på kursen, och jag vill minnas att då det blev tal om uppsatsskrivande, hävdade han att han ju skrev en avhandling och troligen inte behövde skriva någon uppsats. Kanske han valde en bit av sin avhandling. Han ekvivalerade sig själv. Det var han nöjd med. På kursen läste vi Kernberg och diskuterade tidiga störningar, som patologisk narcissism och borderlinetillstånd, vi läste Kohut och talade om allvarlig empatibrist, vi läste Klein och förstod något om primitiv avund och klyvning som försvar. Det fick vi dock göra utan Patriks medverkan. Han dök inte upp. Och vad gjorde jag? Det var 80% närvaroplikt på kursen för att få den godkänd. Jag satte inte ned foten och underkände Patrik.

I övrigt har jag i mitt yrkesliv inte varit rädd att underkänna arbeten efter moget övervägande. Vid examinationen av psykoterapeutexamensuppsatserna har jag vid fyra olika tillfällen blivit kontaktad av den studerandes advokat eftersom jag underkänt uppsatsen. Sista gången var den värsta. Uppsatsen var ett plagiat. Det var en något förkortad form av en psykologexamensuppsats som var godkänd något år tidigare vid ett universitet. Jag hade originalet i min hand och frågade den studerande hur detta kunde hänga ihop. Hon kunde inte förklara. Det värsta var att hon inte uttryckte någon skuld över stölden. Därefter kontaktade hon advokaten som uppmanade mig att be henne "komplettera uppsatsen". Jag svarade att detta inte var möjligt. Om man inte har förmåga att ångra vad man gjort och känna skuld känslor är man olämplig som psykoterapeut. Då kan man inte vara till hjälp för människor som brottas med att söka något inre sant och genuint. Advokaten menade att hon då själv i samarbete med utbildningsinstitutet skulle söka en annan examinerare, och utbildningsanordnarna skrev till mig att de absolut inte ville ha en "civilrättslig process". Hon var doktorand vid Psykologiska institutionen i Göteborg samtidigt som hon gick den privata psykoterapiutbildningen. Jag kontaktade hennes handledare och prefekten. De ställde sig oförstående till tanken på plagiat. Jag stod ensam i mitt ställningstagande och

jag visste att jag inte skulle bidra till att en psykoterapeutlegitimation gavs till denna kvinna. När man går en privat utbildning, som man själv eller ens arbetsgivare betalar, kan ibland en föreställning råda att man kan köpa sig en legitimation. Jag skriver till advokaten: "OK, jag förstår, i din värld är det tjuven som väljer domaren". Han blev förstås arg och ville väcka åtal för ärekränkning, men vad jag förstår, var det väl ingen som var intresserad av sådant tjafs, och jag hörde inget mer i frågan.

Hela historien med Patrik ter sig osannolik. Kanske minnena ljuger? "Tro inte ett ord av vad jag säger. Allt är sant", skriver Torgny Lindgren (2010). Kjell Espmark (2010) skriver om hur minnen är levande och hela tiden ändrar karaktär. Vi omformar våra minnen till myter som ger innebörd åt våra liv. Minnena vakar. Minnena vaknar. Och mina minnen med Patrik som huvudrollsinnehavare kom att åter väckas till liv på hösten 2019. Vi råkade samtidigt vistas vid Svenska institutet i Kavalla. Jag tog då tillfället i akt och sade till honom: "Vi är ju båda i den ålder då vi reflekterar över vårt yrkesliv, vad vi gjort och inte gjort. Jag håller på att skriva om detta. Jag vill fråga dig hur det känns för dig när du tänker tillbaka på vad du gjort, underförstått det onda du gjort. Jag tänker på vad du gjorde mot Irma och indirekt mot mig. Jag tänker på ditt ställningstagande i Högskoleverkets bedömningsgrupp". Han blev rasande och lämnade omedelbart rummet.

När makten missbrukas kan man bara se till de egna behoven, följa de egna impulserna och girighet, manipulation, sadism och utnyttjande av den andre blir handlingens ingredienser. Man förlorar mycket. Man förlorar perspektiveringsförmågan, blir förblindad och faktiskt fördummad. Dacher Keltner, professor i psykologi, som skrivit "Maktparadoxen" (2020) talar om ett slags förvärvad sociopati när man inte längre kan sätta sig in i andras situation. Det är primärt genom lyssnande vi lär oss något om världen, den andre och oss själva. Han bygger sina tankar på ett stort antal socialpsykologiska experiment.

I dag vill jag säga att jag på ett sätt är tacksam för erfarenheterna av makt och maktmissbruk. De gav mig en inifrån-förståelse av maktens destruktiva uttryck. Jag har också fått en förståelse för meritokratins underordnade betydelse. Man meriterar sig, gör de "rätta" sakerna, och likväl leder det inte till förväntat resultat. Jag minns vad min psykoanalytiker på 90-talet yttrade om glastaksåren: "Du är motarbetad". Det var en stor hjälp att höra de orden. Jag tänker på vad Katalin Karikó, som 2023 fått Nobelpriset i medicin, säger i en intervju (SvD, 2/10 2023, Therese

Bergstedt). Hennes historia är en grym påminnelse om hur villkoren för kvinnliga forskare sett ut genom åren. Motvinden var stark. Hon fick hela tiden avslag på sina ansökningar om forskningsanslag, nekades flera gånger fast anställning och när hon till slut fick en tjänst blev hon uppsagd på grund av nedskärningar, som det formella skälet löd. I intervjun säger hon: "Jag hade inte varit här om jag inte blivit uppsagd från den tidigare tjänst jag hade. Jag vill tacka dem som försökte göra mitt liv eländigt /.../De fick mig att jobba hårdare och de gjorde mig bara bättre och ännu mer uthållig".

De olika bidragen i denna antologi visar med hjälp av exempel hur motgång kan omvandlas till framgång. Världen speglas genom droppen och exemplets makt i kunskapsbildningen kan inte nog framhållas. Man avvisas här men accepteras där. Exempelvis berättar Bengt Johannisson i sitt kapitel om hur han sänder ett abstract till en konferens där han vid flera tillfällen varit "key speaker". Hans abstract refuseras, men han är en handlingens man, han färdigställer artikeln och sänder den till en internationell tidskrift, där den genast accepteras. Hur förstår han avvisandet? "Nu var jag som emeritus vingklippt och kunde utmanövreras av hämndlystna kollegor", skriver han.

Vädermetaforik har kommit till god användning i skildringen av den relationella makten. I exempelvis Anders Gustavssons bidrag känner man verkligen hans utsatthet då den ena motvinden avlöser den andra. De kalla vindarna, snålblåsten, den nedfrusna debatten och förnedringen är emellertid inte alls konstanta fenomen. Medvinden är stark. Han cyklar på i full fart med vinden i ryggen och ser snabbt möjligheter. Hans relationsskapande förmåga är till stor hjälp. Hela havet kan storma, och Lars Broman noterar upprepade lågvattenmärken men vändpunkter inträffar alltid, bara man har lite tålamod.

Jag tänker om livet i stort att det finns ingen medvind utan motvind, ingen dag utan natt, ingen kärlek utan hat, ingen frihet utan ofrihet, inget liv utan död. Tvångspensioneringen kan upplevas som om man blir behandlad som död fast man inte är det. Pulsens slår. Hjärtat är varmt. Det stora tjänsterummet som man en gång hade krymper till en garderob, en sittplats eller man är inte längre välkommen ens på besök. Ingen vill längre ha ens tjänster. Jag hörde någon reflektera över sitt liv: "Hela mitt liv har varit en uppförsbacke, men nu jävlar går det utför". Eller vi kan tänka som Victor Hugo lär ha gjort: De vackraste åren i livet är dem man ännu inte levt. Jag tror att konsten i levandet handlar om att försöka

omvandla lidande till något användbart. I den processen bor vår kreativitet. I den ligger glädjen och belöningen eller som Carl Olivestam uttrycker det, "ta ut belöningen snabbt därför att belöningen är en färskvara". Han skriver om att hjärnan vill ha kul. Snarare är det väl jag som vill ha roligt, men vårt förhållande till leken är det samma. Lekens värsta fiende är prestationseländet. Vi har alltid ett val att förhålla oss till det givna, det vi inte kan förändra. Vi har också ett val att försöka förändra det som går att förändra. Vår uppgift blir att kunna se skillnad mellan det givna och det förändringsbara. När det gäller mänskliga relationer, tror jag att vi har mycket små möjligheter att förändra en annan människa. Det kan låta paradoxalt att jag som psykoterapeut är så skeptisk till förändringsprojektet. Det enda som är möjligt är nog att försöka undanröja hinder för den andres utveckling och att rikta förändringslusten mot sig själv. Om jag kan byta perspektiv, se världen ur en annan optik, kan något oväntat ske.

Foucault framhåller att där makten finns, finns också motståndet. I drömmen har jag koncentrerat makten och skapat en tre-enighet, som nonchalerar mig, prefekt-examinator-opponent i en och samma person och tre-enigheten går i allians med ytterligare en person med makt, dekanen. En varm handledarhand finns dock tillgänglig. Har jag en chans att göra motstånd mot detta maktkoncentrat? Ja, jag tänker gå till pressen och dessutom omdefinierar jag mitt mål. Jag hindras att bli dubbel-doktor men jag kan skriva en bok. I nuets verklighet kan jag skriva ett kapitel i en bok om makt. Kunde jag ha gjort motstånd mot Patriks framfart och hans ingrodda vistelse i maktens korridorer? Den allra första gången jag hade något med honom att göra var han elev på en kurs jag hade ansvar för. Den tysta förhandlingen om makt var kortvarig och ledde snabbt fram till positioneringen. Han tog makten, jag gjorde mig maktlös och gjorde alltså inte motstånd. Genom sin handling visade han också hur lätt det är att bli legitimerad psykoterapeut. Genom min handling, att inte bjuda motstånd, bekräftade jag att det är en profession man inte behöver räkna med. Genom mina konfronterande frågor till honom många år senare, mötet med honom i Kavalla, kunde jag dock leva efter devisen: Där makten finns, finns också motståndet. Jag kan i dag inte identifiera några bestående ärr kopplade till de situationer då jag varit föremål för maktmissbruk, glastak och annat otrevligt. Jag minns min mammas ord: "Den som sig i leken ger, den får leken tåla".

Att sätta käppar i hjulet

Berättelserna om *hur jag själv utövade den onda makten* har varit de mest plågsamma att erinra mig, men jag vill inte vika undan för en sådan svårighet. Om jag granskar makten vill jag ha med hela mig. Professuren vid Institut for Kommunikation i Aalborg var jag tacksam över att få. Jag och min livskamrat lämnade mörkret i Tromsø och vi började resan mot ett ljusare land där liksom kontinenten öppnade sig. Jag var attraherad av den problembaserade och projektorienterade lärandemodellen som rådde vid Aalborg-institutionen och projekthandledningen med de många studentgrupperna på max 4 studerande var synnerligen stimulerande. Studenterna tränades tidigt in i ett självständigt kritiskt tänkande och de lärde sig att formulera problem. De lärde sig perspektivering och reflektion. Psykologi-institutionen, som sorterade under Institut for Kommunikation, var under uppbyggnad och tjänster utlystes. Som enda professor vid institutionen kallades jag till alla möjliga tillsättningsärenden och klagandenämnder som sakkunnig. Det tog mycket tid i anspråk och den egna forskningen blev lidande.

Ämnesmässigt hade jag mycket gemensamt med en 15 år yngre man -vi kan kalla honom John. Han höll på att skriva sin doktorsavhandling inom psykoterapi och han var också verksam som psykoterapeut utanför universitetet. Till en början hade vi givande samtal om de frågeställningar som väcktes i hans avhandling. Jag var inte formellt hans handledare men vår relation hade ändå sådana förtecken. Jag förstod att han kände sig pressad av undervisning, familjens krav och annat, och jag förstod att han hade ambitionen att göra s.k. akademisk karriär, att bli professor. Och själv kände jag mig pressad av att inte få tid för min forskning. Jag hade levt i den falska föreställningen att man som professor kunde ägna sig fullt ut åt sin passion. Jag såg att min livskamrat kunde det och jag hade hans ord ringande i mitt öra. När jag blivit docent, sade han: "Det enda man kan vara inom universitetet är att vara professor". Han var hängiven sin forskning och sökte inte på något sätt applåder eller omgivningens bekräftelse. Han var inifrån-styrd. Som 80-åring fick han franska hederslegionen för sin forskning. När jag frågade honom hur det kändes att vara riddare, "Chevalier de Legion d'honneur", tog han min hand och tycktes vara mera lycklig över att ha den att hålla i än att ha medaljen.

Aalborg-professuren innebar således att mitt skrivande, forskande jag tvingades leva en tynande tillvaro. Det var första gången jag upplevt

något sådant. Jag frågar mig varför jag fram till 54 års ålder inte upplevt någon konflikt mellan det akademiska livets fyra arenor, forskning, undervisning, administration och kontakten med den icke-akademiska världen. Den senare kan vi kalla "den tredje världen". Jag hade helt enkelt prioriterat forskningen i alla lägen och kontakten med "den tredje världen", praktiken, var en sådan självklarhet att jag inte ens tänkte på det. Det var ju praktiken som gav mig mina forskningsfrågor. Det praktiska omdömet skolning utgör en stor del av min professionella identitet. Att leva i två världar med mycket olika ideologier och olika kunskapsyn blev min livsluft. Jag berikades av båda världarna.

Nu skulle jag alltså in i "järnburen". Det danska språket hade jag svårt att förstå. Det fanns nog en blockering. Jag ville helt enkelt inte förstå och lyssna till alla de krav som surrade runt mig. Efter en tid började jag höra en annan stämning från min unga vän. Han talade till mig som om han var min chef. Han talade om för mig vilken undervisning jag skulle ha och vilka tider jag skulle visats på institutionen. En dag frågade jag honom: "Hur är det för dig att jag har den typ av tjänst som du skulle vilja ha"? Jag minns inte vad han svarade, men en märklig maktförskjutning inträffade. Han slutade med att ge mig order om olika uppgifter och vår prefekt tog sig i stället an denna uppgift. Prefekten hade inget med psykologi eller psykoterapi att göra – han var lektor inom ett annat område - men när prefekten talade till mig var det Johns ord och uttryck jag hörde. De två var nära vänner.

Hur kom jag då att utöva den onda makten? Nu blir det riktigt pinsamt. John ska disputera. De tre opponenter som samtidigt är betygsnämndens ledamöter med bedömningsmakten ska utses, enligt dansk sed. Jag blir inte tillfrågad trots att det naturligtvis varit självklart att jag skulle vara en av de tre. Sårad som jag blir funderar jag ut en hämnd. Kan jag på något sätt sätta käppar i hjulet? Jag känner lite en av ledamöterna och jag kontaktar honom, uttrycker min tveksamhet vad gäller kvalitén på Johns avhandling. Det gav resultat. Johns disputation blir uppskjuten och han måste komplettera. Det var förfärligt dumt handlat från min sida. Det är väl närmast skam jag känner, åtminstone inte själv-respekt. Men gjort är gjort och jag försöker försonas med mig själv. En sak står fullständigt klart för mig: Vad man gör studsar alltid tillbaka på en själv. Exemplet visar hur upplevd maktlöshet kan leda till ett maktmissbruk präglad av hämnd.

En dag kan jag med lätta steg kliva in i prefektens rum och meddela honom att jag fått kontrakt med Natur & Kultur. De första meningarna i "Berättelsen som utgångspunkt. Psykoterapi i praktik och forskning", som utgavs 2008, kunde därmed börja formuleras. Prefekten gratulerade och menade att det var mycket bra inte bara för mig utan även för institutionen. Ju mer de anställda skrev artiklar och böcker, desto mer pengar strömmade till institutionen. Jag frågade om jag kunde få nedläggning i antal undervisningstimmar under ett halvår för att komma igång med att skriva boken. "Ja visst, inga problem", svarade han. Jag dansade ut ur rummet, gick hem och började skriva. Vid vårt första återseende efter halvåret meddelar prefekten: "Nu ligger du 1000 timmar efter i undervisning, som du måste ta igen". Min tillit hade fört mig på villovägar och jag skulle naturligtvis ha krävt ett skrivet kontrakt på den fria skrivtiden. Jag tröttnade på alla manipulationer, de 1000 timmarna kunde någon annan göra och jag blev åter en fri människa. Vandra tanke, vandra fritt! Carl Olivestam beskriver i sitt kapitel hur han oftast glider in i ett karriärbesvärande förhållningssätt snarare än ett karriärbefrämjande. Detta gäller även för mig. Exempelvis har jag aldrig deltagit i något "publication race" eller accepterat bibliometriska kriterier som mått på kvalitet, som även Per Flensburg ställer sig kritisk till. Antal publikationer och antal citeringar i välrenommerade tidskrifter har jag inte varit upptagen av. Jag har skrivit utifrån en inre livsnödvändighet och lekluvs. Om jag citeras eller ej, är jag likgiltig inför. Däremot vill jag gärna beröra, oroa och väcka tankar genom mitt skrivande. Efter att ha skrivit monografiavhandlingen på engelska och därefter fått ett par artiklar publicerade i amerikanska tidskrifter bestämde jag mig för att återgå till modersmålet, vilket var helt nödvändigt för att kunna hitta min egen röst. Detta var knappast ett karriärbefrämjande val.

Hur upplevs god respektive ond makt? Att ha makt och förmåga att påverka egen och andras situation känns bra på ett speciellt sätt. Känslor av entusiasm, inspiration, hopp, glädje och kanske glädjerus driver oss i riktning mot målmedvetet, konstruktivt handlande. Människor som ödmjukt tillämpar sin makt i kärlekens tjänst får makt som varar längre. Emellertid, när det känns som allra bäst kan en fara lurra. Vilka varningstecken finns då vi närmar oss det sluttande planet? Fartblindhet inträder. Det finns inte någon skarp skiljelinje mellan god och ond makt. Vad sker då god makt glider över i ond? Jag är inspirerad av Ludvig Igra (2001) och hans "Den tunna hinnan" och tänker att vi människor har en uppgift

att hela tiden brottas i kampen mellan gott och ont, mellan omsorg och grymhet.

När man förlorar empatin och inte längre uppfattar vad andra känner är en varningssignal. När vi missbrukar makt upplever andra stress, ångest och skam, vilket är tecken på maktlöshet. Den maktlöses position präglas av stor vaksamhet inför hot och en kronisk stressnivå, vilket leder till en hämning av i stort sett alla sätt som en människa kan bidra till samhället på. Maktlöshet försvagar en människas känsla av mening och livslust. Maktmissbruk, impulsivitet och oetiskt handlande driver oss allt längre bort från det sanna självet.

6. Gamla stan, Stockholm. Foto: Gudrun Olsson

Oskar Schindler

Foucault ställer sig i sin maktanalys kritisk till s.k. psykologism, där man uttalar sig om olika aktörers eventuella intentioner och motiv. Förvisso löper vi alltid en risk att övertolka människors motiv, i synnerhet då vi inte har möjlighet att föra en dialog med dem. Jag vill dock med följande berättelse om Oskar Schindler visa att en maktanalys kan bli mer fullödig om man försöker kartlägga motiven bakom en makthandling. Det

kan också vara så att motivet bakom en handling förändras och glider över i ett annat motiv trots att det är samma handling.

Manipulation, lögn, mutor tycks vara något av den onda maktens ingredienser. Men är det så enkelt? Jag har fått ta del av berättelsen om "Oskar Schindler - den som räddar en människa räddar hela världen", skriven av Sören Boel Sejbaek (2018). Visserligen vistades inte Oskar Schindler i en akademisk miljö men berättelsen är så belysande för komplexiteten i maktens labyrinter att jag här vill använda den som ett exempel på maktens många ansikten. Jag återger berättelsen i precis den form jag fick den.

Den 7 september 1939, en vecka efter andra världskrigets utbrott, kom en 30-årig man till Krakow i Polen tillsammans med de tyska besättningstrupperna. Den unge mannen, Oskar Schindler, var bland annat tysk spion och entreprenör. I Krakow sörjde han med nazistisk hjälp – han var medlem av partiet – för att överta en lokal konkurrensdrabbad emaljfabrik som tillverkade grytor och pannor. Schindler övertalade judar att investera kapital i fabriken och fick sin verksamhet med på listan över s.k. nödvändiga verksamheter för nazi-tysklands krigsmaskin. Samtidigt var Oskar Schindler skicklig i att charmera och muta de rätta inflytelserika nazister, som han ofta bjöd på dyra middagar, utskänkte rikliga mängder vin och därefter ingick fördelaktiga avtal med gästerna. Det gick därför bra för "Den tyska emaljfabriken" i Krakow. Schindler uppskattade det goda lyxlivet, var särskilt aktiv som kvinnotjusare – parallellt med sitt äktenskap – och var duktig på att göra hysch-hysch-avtal.

Oskar Schindler kom således inte till Krakow för att rädda judar från den säkra döden men han anställde särskilt -och gradvis fler och fler – judar på sin fabrik. Judar var billig arbetskraft, de fick ingen lön bara något att äta. Men Oskar Schindler fick efter hand andra, humanitära och medmänskliga bevekelsegrunder till att anställa judiska medarbetare.

Sommaren 1941 kom Schindler av en tillfällighet att bevittna en likvide-ring, en massaker, på en grupp judar i det judiska kvarteret i Krakow. Det var förmodligen då Schindler insåg vanvettet i den nazistiska antisemitismen. Han beslutade därefter att hjälpa och om möjligt rädda "sina judar" som Schindler kallade sina anställda. Historikerna uppskattar att Oskar Schindler räddade omkring 1200 judar från nedskjutning eller gaskamrarna i Auschwitz-Birkenau.

1943 blev en grupp judiska kvinnor och barn med anknytning till Oskar Schindlers emaljfabrik av Gestapo deporterade till Auschwitz medan Schindler en dag var bortrest från fabriken. Då han kom hem och upptäckte vad som hänt, försedde han sin polsk-och tysktalande sekreterare med en väska med kontanter och ädla smycken och sände henne till Auschwitz för att få kvinnorna och barnen frigivna. Svepskälet var att Oskar Schindler behövde judarna till sin s.k. nödvändiga produktion av grytor och pannor på emaljfabriken. Sekreteraren lyckades att få kvinnor och barn frigivna, som starkt nedsatta och utsvultna återvände till fabriken på Pilawo-gatan 4 i Krakow.

Oskar Schindler fick också i kraft av passande mutor tillåtelse av Gestapo att "hans judar" kunde bo i ett läger på fabriken område istället för i ett koncentrationsläger. Oskar Schindlers argument var att det var mera effektivt för produktionen, eftersom de judiska arbetarna annars skulle gå omkring 10 kilometer varje morgon från koncentrationslägret för att komma till arbetet. Schindler sörjde också för passande förplägnad och läkartillsyn för sina anställda, och det var därför mycket attraktivt att arbeta på emaljfabriken. Judar på andra verksamheter i Krakow fick mycket mindre att äta och hade inte tillgång till läkare och sjuksköterska.

Oskar Schindler är ett fint exempel på att en människa, som under extremt svårt förhållande inser vad som är mest till gagn, nytta och glädje för sina medmänniskor och därefter handlar i överensstämmelse med sin insikt. En intelligent entreprenör, en skicklig spion och en god och modig människa förenat i samma person.

Oskar Schindler och hans fru gick i konkurs då familjen i början av 1945 måste fly ut ur Polen mot väst, därför att "Den röda armén" ryckte fram från öst. Alla pengar inklusive personliga medel var använda på mutor och på förplägnad och sjukvård av de judiska fabriksarbetarna. Arbetarna på Emalj-fabriken gav Oskar Schindler ett brev med på flykten mot väst: "Denne man, Oskar Schindler och hans fru, räddade många judars liv", stod det bland annat i brevet.

Vad säger Foucault om makt?

Jag vänder mig nu åter till Michel Foucault, vars tankar jag tagit del av via Ronny Nilsson (2008), och vill försöka att lite mer sammanhållet förmedla något av hans uppfattning om makt och hur man kan studera den. Hur gör han sina maktanalyser? Han framhåller att teoretiska ansatser

alltid är inbäddade i konkreta empiriska undersökningar. Om man analyserar makt som exempelvis klasskamp eller könskamp dvs som strukturella motsättningar finns en risk att man förlorar sig i resonemang på för hög abstraktionsnivå och man förlorar kopplingen till maktens konkreta verkningar. Makt eller snarare dess verkningar är möjlig att förstå och studera in i minsta detalj, menar han. Foucault förnekar inte förekomst av strukturella maktförhållanden som exempelvis ojämlikheten mellan könen men betonar att dessa bäst studeras på lägre nivå, *makten i det lilla*, som något subtilt och mindre uppseendeväckande. Strukturella maktförhållanden är beroende av makten i det lilla. Det är också i det lilla vi kan göra motstånd, i det dagliga livets alla möten, händelser och situationer. Jag har funnit att den narrativa kunskapsformen som ligger till grund för detta kapitel kan belysa något av makten i det lilla.

Min textanalys av sakkunnigutlåtanden vid tillsättning av akademiska tjänster kan också sägas vara en analys av makten i det lilla (Olsson, Gudrun, 1999 b). I artikeln "Kvinna i Akademia – gäst vid mannens bord" ställde jag mig frågan om könstillhörighet har någon betydelse för bedömning av vetenskaplig kvalitet. Attityder och språkbruk avslöjade att man på ett subtilt sätt inte gjorde könsneutrala bedömningar. Det fanns en *nedvärdering* av kvinnors arbete. En sakkunnig skriver: "Hans produktion utöver avhandlingen är relativt omfattande (fast till största delen opublicerad)" och om den kvinnliga sökanden till samma tjänst får vi veta: "Hennes produktion utöver avhandlingen är visserligen blygsam, men den är till vissa delar publicerad i internationella tidskrifter". Han placeras före henne. Hennes "blygsamma" produktion är publicerad, något som brukar vara synnerligen meriterande. Att hans produktion till största delen är opublicerad sätts inom parentes, således ett faktum av ringa betydelse. Kvinnors arbete väcker *negativa känslor* som förvirring och ambivalens. Ett tillsynes bagatellartat misstag blåses upp: "Som läsare känner man sig lätt förvirrad av att dessa fyra studier ges som referenser i sammanfattningen men saknas i referenslistan". Om en mans avhandling skrivs: "Jag har haft ett nöje av att läsa avhandlingen", medan en kvinnas avhandling gjort läsaren "en smula ambivalent". Den manliga forskningsprocessen beskrivs som ett tävlingslopp: "Kanske imponerar han mer än de andra genom sin höga initialhastighet och sina fruktbara uppslag". *Självständigheten ifrågasätts* vad gäller kvinnors arbete. Då en kvinna samarbetar med andra skriver man att "hennes bidrag ej är helt lätt att urskilja". Då mannen samarbetar med andra framställs han som en forskningsaktiv person "med många medarbetare",

och förmågan till lagarbete prisas. Det tycks ligga djupt i vår könsrolls-förväntan att då kvinnor lyckas med något, har de fått mycket hjälp av andra, främst av manliga seniora forskare. Då kvinnor lyckas med något har de haft tur. Då män lyckas med något beror det på att de är skickliga. *Rörliga kriterier* används i bedömningarna. Kriterierna redovisas men rörligheten gör att de tillämpas till mäns fördel. En kvinna betraktas av en sakkunnig som visserligen mer produktiv men mindre originell. Produktivitet blir inget avgörande kriterium för att få en tjänst. Originaliteten som tillskrivs mannen blir det avgörande kriteriet. Av den andra sakkunniga betraktas kvinnan som visserligen mer självständig och kreativ men mindre produktiv. Produktiviteten som tillskrivs mannen blir det avgörande kriteriet. Kvinnors forskning beskrivs som *djup och snäv eller bara snäv*. Mäns forskning beskrivs som *djup och bred eller bara bred*. Om de är lika djupa, är det förstås bredden som gäller. "Snäv" har en negativ klang. Kvinnors *kompetens osynliggöres*. Goda prestationer som män gör accentueras, medan goda prestationer som kvinnor gör "glöms bort". I ett exempel är en mans större publikationsomfång till hans fördel. Här jämföres han med kvinnan. Vad gäller uttryck för självständighet, i termer av ensamförfattarskap och "två egna projekt finansierade av HSFR", jämföres de inte. En sådan jämförelse hade kanske utfallit till kvinnans fördel. Med språkets makt skapar man sin verklighet, där manlig dominans och kvinnlig underordning reproduceras i vår (akademiska) vardag och kanske förklarar varför endast en tredjedel av landets professorer är kvinnor. I denna antologi om makt tycks det inte vara så många kvinnor som vill tänka om och skriva om makt. "Where have all the women gone? Long time passing?"

En bärande tanke hos Foucault är att makten är *relationell*. "Makt skapas i varje ögonblick och i varje relation", säger han. Maktrelationer är inneboende i alla typer av sociala relationer, på arbetsplatsen, på bussen, i hemmet, i sängen och påverkar alla andra handlingar. Det går inte att avskaffa maktrelationer, eftersom varje specifikt möte bär på makt beroende på ålder, kön, etnicitet, utbildning och erfarenhet. Det finns inga maktfria relationer men allt är inte makt, betonar Foucault. Frågan blir således att försöka utreda vad som är ett uttryck för makt och när vi inte har med makt att göra. I Foucaults maktuppfattning ryms något mycket dynamiskt och rörligt. Han skriver exempelvis att alla maktrelationer är instabila, ständigt utmanande och alltid möjliga att förändra. Chefens relation till den anställde, professors relation till doktoranden är maktrelationer just därför att de aldrig innebär total kontroll. Om det

handlade om total kontroll, skulle det inte vara någon maktrelation, bara förtryck. I en ny situation med nya förutsättningar kan förhållandet kastas om. Samtidigt har chefen och professorn i regel mer fördelaktiga strategiska positioner än den anställde och doktoranden genom att de kan hämta stöd i byråkratiska positioner. Makt är heller inte något som låter sig förvärfvas, fräntas eller delas -ingen äger makten - utan är något som utövas från oräkneliga håll och i ett växelspel av ojämlika och rörliga situationer. Det finns inte någon genomgående motsättning mellan härskande och dem de härskar över som grundläggande allmänt mönster för maktrelationer. Jag antar att Foucault här vill komma bortom ett förstelnat binärt tänkande.

Foucault är upptagen av frågor om hur makten manifesteras, vad som händer i maktrelationer, hur makten utövas, vad den åstadkommer och vilka medel som används. Han avser inte främst att förklara, förstå och tolka makt och finner det fruktlöst att ge sig in i ontologiska utläggningar om vad makten innerst inne är – även om han ändå ibland gör just detta. Han ser makt som aktivitet. Man kan inte besitta eller äga makt utan att använda den, alltså makt kan inte vara latent, den existerar bara som utövad makt. Att makt inte är något konstant och oföränderligt framgår tydligt när han skriver: "Makt måste analyseras som någonting som cirkulerar, eller som någonting som bara fungerar i form av en kedja. Den finns aldrig här eller där, aldrig i någons ägo, aldrig som någons vara eller ägodel. Makt används och utövas genom en nätliknande organisation".

Hur går det till när man utövar makt? Personen vet ofta vad han eller hon gör eller vill göra men man kan aldrig överblicka eller kontrollera konsekvenserna av sina handlingar. Det kan bli andra effekter än man tänkt sig och styrkeförhållandena kan förändras eller kastas om. De som är i överläge vid ett tillfälle kan hamna i underläge vid ett annat. De medvetna handlingarna kan således leda till oavsiktliga eller oöverblickbara förändringar. Sådan oförutsägbarhet finns ju i alla sociala sammanhang. Makthandlingarna är alltså en följd av rationell kalkylering, men det är de *metoder* som används för att utöva makten som Foucault är intresserad av. Det är själva positionen han vill studera, inte de subjekt som innehar den. Jag tänker att tystnadens tyranni är en av de främsta metoderna i maktutövandet. Vi har ju uttrycket "att tiga ihjäl någon".

Det kanske viktigaste draget i Foucaults maktuppfattning är att makten har en *produktiv* karaktär. Lockelsen i att utöva makt handlar då inte

främst om att förbjuda eller förhindra något utan om att kunna åstadkomma resultat och att kunna påverka. Det är ungefär så jag tänker om makten i de goda handlingarnas tjänst. Här bor lek och kreativitet. Vad som således får oss att acceptera makten är att den inte bara är en form för repression och förbud utan den producerar även saker, framkallar njutningar, skapar vetande och diskurser. I många former av maktanalys framhålls att makten vilar på hot om bestraffning och kanske våld, alltså maktens *repressiva* karaktär, den onda makten som jag kallar den. Foucault förnekar inte detta men han säger att om maktens främsta uttryck varit repression eller naket våld skulle den vara mycket mindre stabil. Huruvida makten är effektiv står i proportion till hur väl dess mekanismer är dolda. Vi måste därför söka efter dess mindre framträdande drag, söka efter de många små och vardagliga uttrycken, alltså inte fastna i analys av de mest synliga och repressiva sidorna.

Motståndet är den andra sidan av maktens relationella karaktär. Att ingå i en maktrelation innebär att mer än en möjlighet står till buds. Därför finns i varje maktrelation alltid ett visst utrymme för mot-makt. En grupp utsätts för maktutövning, och gruppen kan då utveckla motstrategier som inte bara producerar vetande utan också producerar individer, subjekt. Det är just maktens relationella karaktär som möjliggör motståndet. När jag har identifierat makten i en maktrelation brukar jag tänka: "Det ska vi nog bli två om". Motstånd kan även produceras inom en och samma diskurs och underminera makten inom denna. En diskurs producerar alltså inte bara makt utan också motstånd. Motstånd innebär inte bara en negativ akt av att mota eller vara emot utan är en kreativ process vars utgång aldrig kan förutsägas. Man ska dock inte tro att man genom ett framgångsrikt motstånd uppnår något befriat tillstånd en gång för alla. Om motståndet segrar, kommer ett nytt motstånd att alstras genom maktens egen logik.

Sammanfattningsvis har jag i kapitlet velat belysa maktens relationella karaktär. Min ståndpunkt är att vårt liv inte kan förstås utan att vi beaktar de maktrelationer som genomsyrar det. Jag har försökt närma mig makten i det lilla genom att analysera maktens handlingar och språk med exempel från universitetsvärldens vardag. Levd erfarenhet gestaltad i personliga narrativer har därvid varit min utgångspunkt. Jag tänker mig att i varje mänskligt möte sker en tyst förhandling om roller förknippade med makt, maktmissbruk och maktlöshet. Rollen man antar, positioneringen, är förknippad med förväntningar om hur man bör handla, vilket formar en typ av institutionaliserad kunskap. Om man bryter mot

förväntan, kan sanktioner vänta. Emellertid kan rollerna i ett maktflyde plötsligt kastas om, situationen ändras, herre blir slav och tvärtom. Makt producerar mot-makt. Samspelet mellan makt och mot-makt kan leda till kreativa språng som är oplanerade och oförutsägbara.

Tack

Mitt innerliga tack till Sören Boel Sejbaek som läst kapitlet i manusform. Hans kommentar om tacksamhet gav mig en fördjupad förståelse av tacksamhetens fundamentala betydelse i människoblivandet. Mitt varma tack går också till Svenska huset i Kavalla, Grekland med sin intendent Elisabeth Gullberg. Här öppnades åter för mig det rum som skulle möjliggöra ett grävande i minnenas arkiv och ett undersökande av maktens korridorer, vilket ledde till denna text.

Referenser

- Boel Sejbaek, Sören (2018). *Oskar Schindler – den som räddar en människa räddar hela världen*. Manuskript.
- Eriksson, Johan (2023). *Vad ska vi med alla bekännelser till?* SvD, 29/12.
- Espmark, Kjell (2010). *Minnena ljuger*. Stockholm: Norstedts.
- Igra, Ludvig (2001). *Den tunna hinnan – mellan omsorg och grymhet*. Stockholm: Natur&Kultur.
- Karikó, Katalin (2023). Intervju av Therese Bergstedt. SvD, 2/10,
- Keltner, Dacher (2020). *Maktparadoxen*. Stockholm: Bokförlaget Hansson & Bruce.
- Klein, Melanie (1975). *Envy and gratitude and other works, 1946 – 1963*. London: The Hogarth Press.
- Lindgren, Torgny (2010). *Minnen*. Stockholm: Norstedts.
- Montgomery, Henry (2022). I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken. *Socialmedicinsk tidskrift*, 2, 301 – 303.
- Nilsson, Ronny (2008). *Foucault – en introduktion*. Lund: Égalité.

Olsson, Gudrun (1993). The language of hidden messages: a study of the patient's latent communication about the therapeutic relationship. *The Journal of Psychotherapy, Practice and Research*, 2, 205-221.

Olsson, Gudrun (1999 a). Bedömning av kvalitet. *Insikten*, 5, 27-32.

Olsson, Gudrun (1999 b). Kvinna i Akademia – gäst vid mannens bord. *Nordisk Psykologi*, 51, 1, 59 – 76.

Olsson, Gudrun (2008). *Berättelsen som utgångspunkt. Psykoterapi i praktik och forskning*. Stockholm: Natur & Kultur.

Olsson, Gudrun (2020). *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Ulenius, Jakob (2022). *Maskulinitetens mening. En fenomenologisk undersökning av den psykoterapeutiska situationen*. Doktorsavhandling. Institutionen för Pedagogik och Didaktik, Stockholms universitet.